

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

A TARTALOMBÓL

- *SUDÁR BALÁZS*
TURUL SZAVUNK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
HÁTTERÉHEZ
- *BÁCSATYAI DÁNIEL*
II. ANDRÁS ANGLIAI KÖVETEI
- *KÁDAS ISTVÁN*
PECSÉTHASZNÁLAT A KÉSŐ KÖZÉPKORI
SÁROS MEGYÉBEN
- *NAGY LEVENTE*
BRANKOVICS SZÁVA ÉS AZ ERDÉLYI
ROMÁN REFORMÁCIÓ
- *KOVÁTS ANTAL ANDRÁS*
SVÁJCIAK MAGYARORSZÁGON, 1867–1990
- *SIMON ATILA*
KASSA HÁROM MEGSZÁLLÁSA
- *APOR PÉTER*
AZ ALTERNATÍV DEMOKRÁCIA
NYOMORÚSÁGA, 1968–1973
- SIPOS PÉTER (1935–2017)

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Nagy Levente: Mártír vagy kalandor? Brankovics Száva és az erdélyi román reformáció I. Apafi Mihály idejében 525
- Kováts Antal András: Svájciak a magyar történelem sodrában, 1867–1990 543
- Simon Attila: Kassa három megszállása. Párhuzamok és tanulságok 569
- Apor Péter: Az alternatív demokrácia nyomorúsága. Ideológia, politikai nyelv és az ellenzéki lehetőség Magyarországon, 1968–1973 591

MŰHELY

- Sudár Balázs: Turul szavunk művelődéstörténeti háttéréhez 605
- Bácsatyai Dániel: II. András angliai követei 621
- E. Kovács Péter: Magyar zászlók velencei kézen 633
- Kádas István: Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználata 637
- Szaszkó Elek: A szódi uradalom 1517/1518. évi számadásjegyzéke (Adatok a Gersei Pető család dél-alföldi birtoklásáról) 655
- Ábrahám Barna: „Más nemzeteknél, mint a szászoknál...” Ortodoxia és lutheranizmus kölcsönhatásai a dualizmus kori Erdélyben 683

MÉRLEG

- A kapitalizmus rövid története (*Trädler Henrietta*) 691

MEGEMLÉKEZÉS

- Sipos Péter (1935–2017) (*Simándi Irén*) 699

Svájciak a magyar történelem sodrában, 1867–1990

A tizenkilencedik század Magyarországá – különösen a fellendülés időszakában – vonzó lehetőségként kínálkozott nem egy svájci – többnyire fiatal – szakember számára, hogy tudásukat az otthoninál jobb anyagi lehetőségek mellett kamatoztathassák. Az 1860-as évekre létszámuk elérte azt a kritikus határt, amikor a jövevények szükségesnek látták önálló érdekképviselet létesítését. 1867-ben megalakult a Svájci Támogató Egyesület (Schweizer Unterstützung-Verein). Ezzel párhuzamosan, 1871-ben alakult ki a hazájukkal intézményes kapcsolatot biztosító tiszteletbeli konzuli rendszer, ami később hivatalos diplomáciai képviselletté fejlődött. A közösségi élet további színtere volt a Német Református Leányegyház. E három intézmény korabeli jegyzőkönyvei, levelezései és egyéb dokumentumai révén nyomon követhető, miként élték meg a régi demokratikus hagyományokkal rendelkező Svájcból véglegesen vagy hosszabb-rövidebb időre Magyarországra települt emberek választott hazájukban az 1867-es kiegyezéstől az 1989/1990-es rendszerváltásig eltelt időszak viharos történelmét.

Az I. világháborúig – népszámlálási adatok szerint – a történelmi Magyarország területén Árva kivételével mindegyik vármegyében regisztráltak svájciakat, többségüket Budapesten. Létszámuk a kiegyezéstől a II. világháború végéig 500 és 1100 fő között ingadozott, ez az 1950-es évekre 200 alá, majd néhány tucat kettős állampolgárra csökkent. A rendszerváltás óta a Magyarországon életvitelszerűen tartózkodó svájci állampolgárok túlnyomó többsége olyan egykori magyar állampolgár, aki svájci emigrációból nyugdíjasként tért vissza régi hazájába.

A kiegyezéstől az I. világháború végéig

A kül- és belpolitikai fejleményektől befolyásolt, hol stagnáló, hol pedig fejlődésnek induló magyar gazdaság a potenciális svájci bevándorlók számára nem mindig biztosította az egzisztenciateremtés keretfeltételeit.

Az 1880-as évek elejéig a svájci bevándorlókat Magyarországtól távol tartó okok közé számított – Heinrich Haggemacher akkori svájci tiszteletbeli konzul szerint –, hogy az 1873-as válságot követő megtorpanás éveiben nem jöttek létre olyan új ipari létesítmények, amelyek különleges szaktudással rendelkező munkaerőt igényeltek volna. Az ipari fejlődés stagnálása mellett Haggemacher a magyar nyelvnek a némettel szembeni térnyerésében látta az új bevándorlók ér-

kezésének egyik fő akadályát. Számos jövevény csalódott keservesen, aki azt remélte, hogy tudása vonzó feltételekkel hasznosítható – állapította meg, megjegyezve ugyanakkor, hogy míg a férfiak bevándorlása csökken vagy átmeneti tartózkodásra korlátozódik, a francia Svájcból érkező nevelők és gyerekgondozó lányok iránt a nemesi, és az őket utánzó jómódú polgárcsaládoknál változatlanul nagy az igény.¹

A Magyarországon megtelepedő svájciakra jellemző volt, hogy abba a társadalmi rétegbe tagozódtak be, ahová gazdasági helyzetük és képzettségük alapján tartoztak. Gazdasági és közéleti tevékenységük nem különbözött az őket befogadó ország polgáraitól, svájci mivoltukat vagy svájci származásukat többnyire környezetük is alig ismerte. Jó példa erre a Helvécia települést megalapító Eduard Weber (Weber Ede) és a máig működő sajtógyárat létrehozó Friedrich Stauffer (Stauffer Frigyes) családja.

Weber Ede és Helvécia

A 19. század harmadik harmadában létesült a svájciak magyarországi jelenlétének emlékét máig őrző település. A svájci Eduard Weber (Basel, 1843 – Kerepes, 1935) 1870-ben, a magyar kormány meghívására érkezett Magyarországra, hogy átvegye Balatonfüreden az ott létesült árvaházi nevelőképző intézet vezetését. 1872-től 1882-ig a nép- és polgári iskolai pedagógusokat képző Budapesti Állami Tanítóképezde tanára volt, majd nyugállományba vonult.²

Azt követően, hogy oktatótevékenységével felhagyott, Weber kis birtokot vásárolt Kerepesen, és ott is telepedett le. Később éveken át Kecskeméten élt. A mezőgazdának is kiváló professzor síkra szállt az alföldi homok hasznosításáért, és Aladár fiával együtt 1890-ben Kecskemét és Kiskunfélegyháza között létrehozott egy 2000 holdas szőlőültetvényt. 1892 tavaszán 88 magyar és 17 német nyelvű család telepedett le itt, akik a Balaton-felvidéken pusztító filoxéra következtében szegényedtek el. A beruházó részvénytársaság a következő őszre 129, egy szobából, konyhából és három tehén számára szolgáló istállóból álló házat épített számukra, amelyhez veteményeskert is tartozott. A társaság a telepésekkel olyan megállapodást kötött, hogy 30 esztendő elteltével házuk bizonyos, a szerződésben rögzített munkák elvégzése ellenében a tulajdonukba megy át. Kezdeti nehézségek után a vállalkozás sikeresnek bizonyult, és az I. világháború kitörésekor már 1300 ember élt a pusztán. Weber az új települést hazájáról Helvéciának nevezte el. (Önállóvá 1952-ben vált a község, azóta viseli hivatalosan is ezt a nevet.)³

Weber Ede 1911-ben visszaköltözött kerepesi birtokára. Nem sokkal visszatérése előtt, 1910. október 29-én mutatta be a település vezető testületének a „Kispolgárok otthona Helvécia-telep” elnevezésű tervét, amelyhez birtoka egy részét

1 Bundesarchiv Bern (= BAR), Konsularbericht für 1879 (E2400/1000/717).

2 *Posgay Ildikó*: Helvécia. Élet és Tudomány 1974. dec. 20.

3 http://www.schweizervereinungarn.12see.de/link_17972694.html (a letöltés ideje: 2011. nov. 20.).

is rendelkezésre bocsátotta. A községi elöljáróság templom, piac, temető és játszótér létesítéséhez kötötte az elképzelés megvalósítását. (Az egykori kerepesi Helvécia telep ma Szilasliget.)⁴

A répcelaki Stauffer család

A 20. század elején költözött Magyarországra a Stauffer család, amely körül idővel a legnagyobb összefüggő vidéki svájci kolónia alakult ki. A svájci születésű Friedrich Stauffer ugyancsak svájci feleségével, Roséval és három fiával 1898 táján Bajorországból érkezett Magyarországra, hogy először Nagyszécsényben a tejfeldolgozó iparban próbáljon szerencsét. A három fiú először a Vas megyei Ostffyasszonyfán, majd pedig Répcelakon létesített tejgyűjtő állomást, később sajtkészítő üzemet működtettek. Idővel apjuk is utánuk költözött, és 1905-től közösen bérelték a répcelaki tejbegyűjtő állomás helyiségeit. Ezt tekinti alapítási évének Magyarország legjelentősebb sajtgyára. 1908. január 1-jén aztán hivatalosan is létrejött a Stauffer és fiai nyílt kereskedelmi társaság. Az új cég gyors fejlődésnek indult. Telephelyeik létesültek Jánosházán (1910), Répceszemesen (1910) és Kenézen (1913). A vállalat sok szakemberét egyenesen Svájcból toborozta.⁵ A népszámlálási adatok mutatják, hogy Vasban a Stauffer család⁶ megtelepedését követően a svájciak száma ugrásszerűen megnövekedett. Míg a századfordulón 11 férfi és 5 nő svájci állampolgárt regisztráltak a megyében, 10 évvel később már 25 svájci férfit és 17 svájci nőt írtak össze.⁷

Magyarországi svájciak az I. világháború idején

A Magyarországon élő svájciakat közvetlenül nem érintette az 1914 és 1918 között zajlott világháború. A harcokban csak azok a svájci származásúak vettek részt, akik magyar katonaként mentek a háborúba.

Közéjük tartozott Finy Béla, egy Svájcban bevándorolt cukrász unokája. A nagyapa, Leonhard Fieni még maga változtatta családnevét a magyarosabb hangzású Finyre. Béla hivatásos katonaként vonult a háborúba, és parancsnokként elért sikerei, illetve bátorsága elismeréseként 1915–1917 között öt alkalommal tüntették ki. Weber Aladár, a Helvéciát alapító Weber Ede fia ugyancsak a magyar hadseregben szolgált, és huszárkapitányként tért vissza a háborúból. Alexander Zinsli,

4 <http://www.triptipp.hu/kerepes> (a letöltés ideje: 2011. nov. 20.).

5 *Naszádosi István*: A Répcelaki Sajtgyár története 1905–1985. Vas Megyei Tejipari Vállalat, Szombathely, 1985. 13–14.

6 A témához ld. még: *Pröhle Gergely*: Történelem sajtpapíron. <http://valasz.hu/publi/tortenelem-sajt-papiron-33789> (a letöltés ideje: 2017. okt. 8.).

7 Központi Statisztikai Hivatal. Budapest népszámlálási adatok, 1891. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1893.; Központi Statisztikai Hivatal. Budapest népszámlálási adatok, 1900. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1907.; Központi Statisztikai Hivatal. Budapest népszámlálási adatok, 1910. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1916.

aki 1855-ben cukrászként vándorolt Magyarországra, négy fiát veszítette el az I. világháborúban. Valamennyien Ausztria–Magyarország katonáiként haltak meg.⁸

A magyarországi svájci kolóniának a háború idején kifejtett tevékenységéről nagyon kevés dokumentum maradt fenn. Az 1867 óta fennálló Támogató Egyesületük (Unterstützungs-Verein) vezetőségi és közgyűlési jegyzőkönyveit kézirással rögzítő, 1917-től vezetett füzet tanúsága szerint a szolidáris részvét jeleként 50 koronát adományoztak a háborúban megvakult magyar katonák javára.⁹ Az 1918. évi közgyűlés elhatározta, hogy gyűjtést kezdenek a honvédség háborúban megvakult katonái számára, mégpedig úgy, hogy a bevételből vakok számára készült órákat szereznek be Svájcból.¹⁰ 1918 októberében a gyűjtés 5075 korona adományral zárult. Ez az összeg 100 óra beszerzésére volt elegendő.¹¹

Svájciak a forradalmak korában

A Magyarországon maradt svájciak osztoztak magyar polgártársaikkal a háborús vereség, illetve a proletárdiktatúra következtében előállt nehézségekben: az áruhiány, az államosítások, a pénzügyi zavarok és az infláció őket is sújtotta, még ha olykor élvezhették is régi hazájuk és a svájci szervezetek gondoskodó védelmét.

A Tanácsköztársaság hatóságai eljárásának jellegzetes példája a bihardobrosdi Magyar Bauxit Rt. esete. A Nagyváradtól 52 kilométerre, Bihar megyében működő társaság svájci tulajdonban volt. A cég svájci igazgatósága március 24-én felszólítást kapott, hogy fogadja el a munkások követeléseit, máskülönben az üzemet azonnal köztulajdonba veszik. A döntésre az igazgatóság március 29-ig kapott haladékot. Kienast Ferenc akkori svájci főkonzul azt a tanácsot adta a vállalatvezetésnek, hogy átmenetileg fogadják el a követeléseket. Az üzemet ennek ellenére államosították és magyar vezetést kapott. A svájciak alkalmazottként maradhattak, mivel a Tanácsköztársaságban az elbocsátás nem volt megengedett. Az üzem vezetésének átvételekor nem vettek fel leltárt. A svájci cégvezetésnek az az indítványa, hogy az 1918. december 31-i leltár szerint kapjanak átvételi igazolást, elutasításra talált. A társaság lovai és kocsijai egész Bihardobrosd község rendelkezésére álltak. A svájciaknál házkutatásokat tartottak. Egy Wey nevű, épp távol lévő mérnök házából olyan élelmiszert szállítottak el, amelyet magánúton Svájcól szerzett be.

8 *Peter Michael*: Bis jetzt war ich Kaffeesieder. Zur Geschichte der Safier Zuckerbäcker in Oesterreich–Ungarn. Trödala Lokalzeitung für Safien, Tenna, Valendas, Versam 1985. dec. 6.

9 A magyarországi svájciak támogató egyesületének (SUV) vezetőségi jegyzőkönyve (Sitzungsprotokoll des Comités des Schweizer Unterstützungs-Vereines für Ungarn vom 23. Mai 1917). Az egyesület régi iratai a budapesti Németajkú Református Gyülekezet (DRG) irattárában.

10 DRG-irattár, SUV-iratok. SUV-közgyűlési jegyzőkönyv (Protokoll der Generalversammlung des Schweizer Unterstützungs-Vereines für Ungarn vom 20. April 1918).

11 DRG-irattár, SUV-iratok. SUV-vezetőségi jegyzőkönyv (Sitzungsprotokoll des Comités des Schweizer Unterstützungs-Vereines für Ungarn vom 5. Oktober 1918).

A svájci hivatalnokok végül bihardobrosdi helyzetüket tarthatatlannak ítélték, és az elutazás mellett döntöttek.¹²

A Magyarországon élő svájciak nagy vesztesége volt a budapesti Német Református Leányegyház házainak társadalmi tulajdonba vétele, amelyeket svájci állampolgárok 234 000 korona értékű építési kölcsöne terhelt. Az épületeket minden tiltakozás ellenére köztulajdonba vették, a svájci hitelezők igényeit pedig nemzetközi elszámolás síkjára terelték. Ez az államosítás a nagyrészt svájciak által alapított és fenntartott gyülekezet további fennállását lehetetlenítette el.¹³

A Monarchia felbomlását követően az utódállamok az Osztrák–Magyar Bank két bankjegyeinek felülbélyegzésével teremtették meg saját fizetőeszközüket. A tanácskormány által bevezetett új „fehér” papírpénzt nagy bizalmatlanság övezte. Súlyos károk érték a külföldi alkalmazottakat a magyar valuta külföldön tapasztalható bizonytalan helyzete és alacsony árfolyama következtében – áll abban a jegyzékben, amelyet a svájci konzulátus a védelme alatt álló állampolgárok nevében a magyar tanácskormányhoz intézett.¹⁴ A bécsi svájci követség jelentése szerint 1919. június közepén Budapesten úgyszólván semmihez sem lehetett hozzájutni. Az üzletek bezártak és a régi pénz eltűnt a forgalomból.¹⁵

A tanácskormány bukását követő kormányok már augusztusban helyreállították a magántulajdont, és fokozatosan felszámolták a Tanácsköztársaság valamennyi, a tulajdonnal való rendelkezést korlátozó rendeletét.¹⁶ Átmenetileg fenntartották és szeptember 15-ig meghosszabbították viszont a külföldiekhez tartozó magyar vagyontételekre vonatkozó bejelentési kötelezettséget, tekintet nélkül arra, hogy ezek Magyarországon vagy azon kívül, bankokban vagy bankszerű megőrzésben voltak-e, a rendelkezés kiterjedt továbbá a Magyarországon tartott nem magyar értékpapírokra is.¹⁷

A Tanácsköztársaság bukása után a hatóságok azonnal elrendelték valamennyi banki letét leltárba vételét és a székek ellenőrzését, és ennek során azt állapították meg, hogy mind a banki letétek, mind pedig a székekben elhelyezett értékek nagyrészt érintetlenül maradtak. Így a magyarországi svájciakat sem érte ezen a téren nagyobb veszteség.

12 BAR 04.04.1919 Brief der Ungarischen Bauxit Aktien-Gesellschaft Bihardobrosd an die Mutterfirma in der Schweiz Aluminium-Industrie-Aktien-Gesellschaft Neuhausen (E2001B/100/1503).

13 DRG-irattár, SUV-iratok. A SUV elnökségének 1919. július 28-án kelt levele a budapesti Svájci Főkonzulátusnak.

14 BAR Notiz im Namen der unter Schutz des schweizerischen Generalkonsulates stehenden Staatsbürger (IT, CS, DK, DE, AT, GR, UK, YU, NL, NO, TR [Ottomanisches Kaiserreich], PL, SE, UA, USA), wegen Schutz ihrer gefährdeten Interessen, 03.07.1919 (E2001B/100/1503).

15 BAR Brief der Schweizerischen Gesandtschaft Wien (Dr. M. Brugger) vom 17.06.1919 an das Komitee zum Schutze der Schweizerischen Finanzinteressen in Österreich–Ungarn, Basel (E2001B/100/1503).

16 1920. évi 1. tc. 9. §.

17 BAR Brief der Schweizerischen Gesandtschaft in Wien an das Politische Departement in Bern, 05.09.1919 (E2001B/100/1503).

Integráció magyar protekcionizmus és nacionalizmus közepette

A Svájcból Magyarországra érkezett szakemberek újra és újra beleütköztek olyan szabályozásokba, amelyek a magyar törvényhozók szándéka szerint a belső munkaerőpiac védelmét célozták, hátrányosan hatottak viszont – az egyéb külföldiek mellett – rájuk is. A svájci főkonzulátus 1923 elején eredményesen lépett közbe annak érdekében, hogy az eredeti tervekkel ellentétben ne csak magyarok, de svájciak is tehessenek sajtókészítői szakvizsgát.¹⁸ Eme megszorítás feloldása a svájciak számára különösen fontos volt, mert svájci sajtósok a megelőző időben sokat tettek Magyarországon a sajtukultúra elterjedéséért, és az 1920–1930-as években ideérkezett svájciak jelentős része ugyancsak sajtókészítő volt. Szintén a munkaerőpiac védelmét célozta a magyar kormánynak az az intézkedése, miszerint a munkaadóknak új külföldi munkavállaló alkalmazását megelőzően be kellett szerezniük az illetékes minisztérium erre vonatkozó engedélyét. A gyapjú- és selyemiparban alkalmazott svájci szakmunkások és szakemberek felvételét minden esetben engedélyezték.¹⁹

A kettős állampolgárok számában figyelemre méltó ugrás következett be az 1920-as évek második felében, amikor a magyar állampolgárság a gazdasági válság éveiben az alkalmazásban állóknak jobb esélyeket biztosított állásuk megtartására.²⁰ A befogadó országhoz való kötődés azáltal is adott volt, hogy a kolónia sok tagja már Magyarországon született. A magyar állampolgárság felvételét azok a nehézségek is ösztönözték, amelyeket a magyar hatóságok – a hazai munkaerőpiac védelme érdekében – a munkavállalásra jogosító tartózkodási engedélyek kiadásakor támasztottak. A belügyminisztérium 1930. november 6-i rendelete értelmében ugyanis mindazon külföldieknek, akik 1925 után érkeztek az országba, évenként meg kellett hosszabbíttatniuk tartózkodási és munkavállalási engedélyüket.²¹

Az 1930-as évek végén, a zsidóellenes törvényekkel egyidejűleg, a külföldiek kizsorítására irányuló törekvések is jelentkeztek, amelyekkel azt akarták elérni, hogy tartózkodásuk időtartamára való tekintet nélkül minden külföldit, aki nem veszi fel a magyar állampolgárságot, távolítsanak el állásából. A letelepedési szerződések rendelkezéseit megkerülve például azzal az indokkal tagadták meg a munkavállalási engedélyt, hogy a magyar munkaerő-utánpótlást már kellően felkészültnek találják, a magasabb bérigénnyel fellépő svájci szakember foglalkoztatása pedig túlságosan költséges.

A zsidótörvények kapcsán hangot kaptak olyan követelések is – különböző szervezetek körében –, hogy vezető állást Magyarországon csak magyar nemzeti-ségű polgárok tölthessenek be. Az ilyen pozíciókra szóba jöhető svájciak éppen ezért a közhangulat nyomását érezték magukon, hogy lépéseket tegyenek honosi-

18 BAR Jahresbericht des Schweizerischen Generalkonsulats für 1923 (E2400/1000/717).

19 BAR Jahresbericht des Schweizerischen Generalkonsulats für 1927 (E2400/1000/717).

20 BAR Jahresberichte des Generalkonsulats in Budapest für 1927 und 1928 (E2400/1000/717).

21 BAR Jahresbericht der Schweizer Gesandtschaft Budapest, 1937 (E2400/1000/717).

tásuk érdekében. A világháború kitörése utáni mozgósítást és a különböző üzemek haditermelésre való átállítását követően a munkahelyi vezetőktől kifejezetten elvárták, hogy csak magyar munkaerőt foglalkoztassanak.²²

Hasonlóképpen volt ez a magyar hadseregnél is. Idegen származása és bevándorló nagyapjától örökölt svájci állampolgársága törte ketté a hivatásos tiszt Finy (Fieni) Béla katonai pályafutását. Az ezredest, aki végigszolgált az I. világháborút és bátorságáért ötször is kitüntetésben részesült, mint minden tisztet, arra kötelezték, hogy két nemzedékre visszamenően igazolja nem zsidó származását. A család svájci származási helyéről beszerzett dokumentumokból kiderült, hogy örökölt svájci állampolgársággal rendelkezik. Mivel nem szolgálhatott idegen állampolgár a magyar hadseregben, 1941 novemberében nyugállományba helyezték, és érdemei elismeréseként ebből az alkalomból szolgálaton kívüli vezérőrnaggyá léptették elő.²³

Az 1940-es esztendő további olyan korlátozó intézkedéseket is hozott, amelyek a svájci kolónia tagjait is érintették. Augusztus 29-én bevezették a táviratok, külföldi telefonhívások és levelek cenzúráját. A pénzügyminisztérium elrendelte a Magyarországon lévő külföldi vagyon ellenőrzését, a külföldiekhez tartozó értékpapírok vagy letétek elidegenítését pedig a minisztérium engedélyéhez kötötték. Egy ugyancsak 1940-es rendelkezés szerint a 18 és 61 év közötti férfiak és nők csak hatósági engedéllyel utazhattak külföldre.²⁴

A II. világháború utolsó esztendeiben (1944–1945)

Svájciak magyarországi háborús kárai

Az amerikai légitámadások során a svájci kolónia tagjai is szenvedtek anyagi károkat. Friedrich Tröschnek, a Svájci Támogató Egyesület elnökének lakása megsemmisült. Gyárának egy része is romhalmazzá vált.²⁵ Súlyos bombatalálat érte a követség négy munkatársa, valamint néhány más kolóniatag otthonát is. Arról azonban nem tudunk, hogy valaki meghalt volna a támadásokban a Magyarországon élő svájciak közül.²⁶

Menekítési előkészületek

1944 nyarának végén, amikor a front elérte Magyarország határait, Dr. Maximilian Jaeger követ svájci szabadságát megszakítva, családjával együtt azonnal visszatért Magyarországra. A magyar belpolitikai helyzet alakulása és az arra való svájci

22 BAR Jahresbericht der Schweizerischen Gesandtschaft in Budapest für 1939 (E2400/1000/717).

23 A budapesti Hadtörténelmi Levéltár 2011. nov. 23-i e-mail-tájékoztatása.

24 BAR Jahresbericht der Schweizerischen Gesandtschaft, 1940 (E2400/1000/717).

25 BAR Trösch SVU-elnök 1944. okt. 16-án kelt levele a berni Neue Helvetische Gesellschaft külföldi svájci szervezete elnökének (J2.230/1996/431).

26 BAR A budapesti svájci követség 1944. júl. 5-i távirata a svájci külügynek (E2001D/1000/1553).

reakció miatt azonban csak október közepéig maradhatott. Mivel számítani lehetett a harci cselekmények magyar területre való áttérjedésére, a csákvári Esterházy-kastélyban a Nemzetközi Vöröskereszt közreműködésével mintegy 200 fő befogadására alkalmas átmeneti szálláshelyet készítettek elő arra az esetre, ha a követség személyzetét és a kolónia tagjait el kell menekíteni a fővárosból. Az ellátás biztosítására, vastartalékként, 15 tehén és 20 sertés állt rendelkezésre, ezenkívül ruhakészlet is várta az érkezőket.²⁷

Ellátási nehézségek

Karácsony előtt nem sokkal a követség igyekezett segítséget nyújtani a rászoruló honfitársaknak, és élelmiszerral is ellátta őket, mivel az üzletekben alig lehetett már kapni bármit is. A húsjegyeket már hetek óta nem lehetett beváltani, olaj sem volt már, és zsírt is csak feketén lehetett kapni. Csillagászati árakkal virágzott a feketekereskedelem. A cukor a normál kereskedelmi ár százszorosába került.²⁸

A mind fenyegetőbb körülmények és az ellátási nehézségek különösen az idősebb korosztályhoz tartozókat állították a „menni vagy maradni” választása elé. A biztonságért mindent hátra hagyni, amit addig az „idegenben” szereztek, olyan nehéz döntés elé állította őket, amit csak végső elkeseredésükben, utolsó lehetőségként vettek fontolóra.²⁹ Így 1944-ben elsősorban a fiatalabb svájciak akartak hazatérni Magyarországról.³⁰

Bern: a kolónia maradjon ott, ahol van

1943 után a Svájcból Magyarországra való bevándorlás gyakorlatilag teljesen megszűnt, a svájciak hazájukba való visszavándorlását viszont – legalábbis szervezett formában – a svájci hatóságok fékeztek.

A svájciak magyarországi helyzetét befolyásolta hazájuk viszonyulása a háborúhoz. A svájci kormány igyekezett megőrizni az államszövetség – fegyveres – semlegességét és szuverenitását, anélkül, hogy a szemben álló felek bármelyikét is ingerelné. Svájcot egy ideig teljesen körülvették a tengelyhatalmak, így az invázió veszélyének árnyékában a berni vezetés érdek-képviseleti ügyekben csak óvatos lépéseket tett. Óvatos politikát követtek a külföldi svájciak szervezett hazahozatalának ügyében is. Igyekeztek őket minél tovább választott hazájukban tartani, mivel a talajt vesztett emberek társadalmi-szociális problémát jelentettek volna.

Több konkrét támogatást várhattak a kolónia tagjai Svájc budapesti képviselőjétől, mivel a diplomaták testközelből ismerték az itteni helyzetet, és részben maguk is érintettek voltak. Az 1944. március 19-i német megszállás utáni magyar

27 BAR Trösch SVU-elnök 1944. okt. 16-án kelt levele a berni Neue Helvetische Gesellschaft külföldi svájci szervezete elnökének (J2.230/1996/431).

28 BAR Franz Otto Bischof budapesti svájci konzul 1944. dec. 21-én kelt levele a berni Neue Helvetische Gesellschaft külföldi svájci szervezete igazgatójának (J2.230/1996/431).

29 Uo.

30 BAR Jahresbericht der Schweizer Gesandtschaft, 1947 (E2400/1000/717).

kormányok ellenszenvvel figyelték a Svájci Követség Idegen Érdekek Részlegének zsidók védelmében kifejtett tevékenységét.³¹ Az október 15. után hatalomra került nyilas kormányt különösen irritálta, hogy a svájci kormány nem volt hajlandó elismerni, és követét hazahívta. Ezek ellenére a Magyarországon maradt svájci diplomatáknak sikerült a svájci diplomáciai védelmet élvező személyek érdekében az illetékes magyar szervekkel munkakapcsolatot fenntartaniuk.

A svájci diplomácia vezetője bizalmas levélben adta a budapesti ügyvivő érté- sére: a berni vezetés abban érdekelt, hogy Svájc európai gazdasági pozícióit csak akkor adja fel, ha az feltétlenül szükségessé válik. Megjegyezte továbbá, hogy a Vörös Hadsereg további előrenyomulása esetén sem látnak okot honfitársaik hazatelepítésére, éppen ezért ilyet nem is terveznek.³²

A budapesti Svájci Követség 1944 szeptemberében táviratilag továbbította a kolónia képviselőinek kívánságát, miszerint a svájci vasúttársaság küldjön személyvagonokat Magyarországra, hogy sürgős esetben a 400 kolóniatagot Svájcba lehessen telepíteni.³³ Ezt a kérést Bernből azzal az indokkal utasították vissza, hogy nem kellene a svájci polgárok általános hazatelepítését kilátásba helyezni, az SBB svájci vasúttársaság pedig a fennálló kockázatok miatt nem járulhat hozzá vonatszerelvény Magyarországra küldéséhez. Ha mégis szükség lenne különvo- natra, ezt a magyar vasútigazgatóságtól kellene igényelni, és csak akkor jöhetne szóba svájci vagonok küldése, ha a MÁV-nak nem lenne elegendő kocsija. A svájci külügyminisztérium (EPD) ugyanakkor az egyének önálló döntésére bízta, hogy vissza akarnak-e térni őseik hazájába.³⁴

A budapesti követség a hozzá fordulóknak mindenkor azt javasolta, hogy készítsék elő Svájcba való visszatérésüket, hacsak további maradásukat szakmai vagy egzisztenciális érdekek nem indokolják.³⁵ A maradás ellen hatott az is, hogy a magyar hatóságok visszavonták a követség és a kolónia számára tett, egy átmeneti szükség lakhelyre vonatkozó korábbi ígéretüket.³⁶

December elején a szovjet hadsereg további előrenyomulása következtében tovább romlottak a kolónia tagjainak hazatérési esélyei. Ehhez jött még, hogy a

31 Carl Lutz 1942. január 2-án lett a budapesti Svájci Követség Idegen Érdekek Részlegének vezetője. Itt először Svájc nevében tíz ország érdekeit képviselte. Moshe Krausszal, a Jewish Agency nemzetközi zsidó ügynökség képviselőjével együttműködve igyekezett elősegíteni zsidók Palesztinába való kivándorlását, ill. kollektív útlevelek kiadásával mintegy 62 000 zsidót mentett meg a deportálásoktól (*Arnold Grossman: Nur das Gewissen. Im Waldgut, Wald, 1986. 15.*)

32 BAR A svájci külügyek irányítójának 1944. szept. 4-én kelt levele a budapesti Svájci Követség ügyvivőjéhez (E2001D/1000/1553).

33 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. szept. 9-én kelt távirata a svájci külügynek (EPD Bern) (E2001D/1000/1553).

34 BAR A svájci külügy (EPD Bern) 1944. szept. 19-én kelt távirata a budapesti Svájci Követségnek (E2001D/1000/1553).

35 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. nov. 27-én kelt levele a svájci külügynek (EPD Bern) (E2001D/1000/1553).

36 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. nov. 28-án kelt távirata a svájci külügynek (EPD Bern) (E2001D/1000/1553).

német útlevel-ügyintézését Sopronba telepítették, így a szükséges átutazóvízum beszerzése megnehezült vagy éppen teljesen lehetetlenné vált.³⁷

A Sopronban lakó svájciak kolóniája, amely a Stauffer család sajtgyára körül alakult ki, Budapest után a második legnagyobb összefüggő svájci közösséget alkotta Magyarországon. Tagjai kérték a berni hatóságokat, hogy a svájci vasúttársaság segítségével szállítsák őket haza. A 35 személy kérését a berni rendőrkapitányság azzal utasította el, hogy Svájc nem képes minden svájci számára vasúti kocsikat biztosítani a bombázásoknak kitett területeken, és ezért a Sopronban élő svájciakkal sem akar olyan kivételt tenni, amit másoknak nem tudna megadni.³⁸ A csoportnak azt tanácsolták, hogy forduljanak a budapesti követséghez, ami azonban a főváros szovjet ostromának kezdetével gyakorlatilag lehetetlenné vált.³⁹

1945 elején a Stauffer-féle sajtég vezérigazgatója a Sopronban, illetve Répcelakon lakó 18 további svájccal együtt magánúton visszatért Svájcba.⁴⁰ Csak február elején, amikor döntés született a Bécsben tartózkodó svájciak szervezett hazatelepítéséről, járult hozzá Bern ahhoz, hogy soproni és répcelaki honfitársait is bevonják ebbe az akcióba.⁴¹

Nagyobb előzékenységet mutattak a svájci hatóságok a hazatérni szándékozókkal szemben azt követően, hogy a már repatriáltak beszámoltak a szovjet megszállók viselkedéséről: a svájciakat sem kímélő fosztogatásokról és nők megerőszakolásáról.⁴²

Védlevelek

1944 tavaszán, amikor már látható volt, hogy a svájci polgárok és tulajdonuk háborús és egyéb erőszakos cselekményeknek lehetnek kitéve, szükségessé vált, hogy tulajdonaikat külön megjelöléssel védjék az elkobzás, rablás vagy egyéb károsítás ellen. Az ilyen célú megjelölésre védleveleket alkalmaztak, amelyet a Bernből érkezett útmutatások szerint olyan esetekben volt szabad kiadni, ha svájci polgárok vagyontárgyai veszélyeztetettnek látszottak, védelmüket a tartózkodási helyük törvényhozása és rendőrhatalma nem volt képes biztosítani, illetve ha ez harci cselekmények, belső zavargások esetén a svájci tulajdonnal szembeni erőszak meggátolása érdekében indokolt. Olyan esetekre, ha ilyen veszély nem áll fenn, a svájci külügy nem javasolta védlevelek kiadását, nehogy az illető ország

37 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. dec. 6-án kelt levele a svájci külügynek (EPD Bern) (E2001D/1000/1553).

38 BAR A svájci rendőrfőhatóság (Polizeiabteilung Bern) 1944. dec. 15-én kelt levele a bécsi Svájci Főkonzulátusnak 15 (E2001D/1000/1553).

39 BAR A svájci Posta- és Vasútigazgatóság (Eidgenössisches Post- und Eisenbahndepartement) eljárójának 1944. dec. 21-i levele a svájci külügynek (EPD Bern) (E2001D/1000/1553).

40 BAR A bécsi svájci főkonzul 1945. febr. 6-án kelt levele a Stauffer cég igazgatójának Sopronba (E2001E#1972/33#6270*).

41 BAR A svájci külügy (Auswertiges Bern) vezetőjének 1945. febr. 24-én kelt levele a berlini Svájci Követségnek 24.02.1945 (E2001D/1000/1553).

42 BAR Max Feller 1945. márc. 15-én Bécsből Rufenacht követségi tanácsosnak írott levelének kivonata (E2300/1000/716, Bd. 91.).

hatóságai a bizalmatlanság jelének fogják fel ezt az eljárást. A védlevelek felhasználásának időpontját a helyi svájci képviselő döntésére bízták azzal az ajánlással, hogy ezt a lépést előzetesen egyeztessék a helyi hatóságokkal. A Bernből érkezett utasítások szerint csak igazolt svájci polgárok kaphattak védlevelet. Kettős állampolgárok, akik a lakóhelyük szerinti országnak is polgárai voltak, nem kaphattak ilyen védlevelet. Az egyetlen, akivel szemben Bernben hajlandóak voltak kivételt tenni, Kienast Ferenc (Franz Kienast) volt, aki korábban hosszú éveken át látta el a főkonzuli teendőket Budapesten, és magyar állampolgár is volt.

A védlevél kiadásához a tőkerész, illetve a svájci tulajdonosok arányára, továbbá a svájci befolyásra vonatkozó alábbi feltételek valamelyikének kellett teljesülnie:

– részvénytársaságok és jogi személyek esetén, ha valamennyi üzletrész svájci polgárok tulajdonában van, egyéb társaságoknál, ha minden tag svájci;

– a tőkének több mint a fele svájci tulajdonban van;

– a társaság tagjainak többsége svájci;

– a tőkerész kevesebb 50%-nál, de meghatározó svájci befolyás érvényesül.

A jogcímet úgy kellett igazolni, hogy abból kiderüljön, az igénylő svájci milyen jogokat élvez a védendő javak felett. Ügyelni kellett arra, nehogy látszatszerződésekkel jogosulatlanok is hozzájussanak svájci védlevelekhez.⁴³ Az illetéktelen eltávolítás és a visszaélések elkerülése érdekében a követség megtiltotta, hogy a védleveleket járókelők számára látható módon helyezték el.⁴⁴

Mivel a már kiállított védlevelek a német megszállás utáni időkben jól beváltak, a közeledő front fenyegetése pedig egyre csak nőtt, a svájci hatóságok kivételesen hozzájárultak ahhoz, hogy a Magyarországon tartózkodó mintegy 60 svájci–magyar kettős állampolgár is kaphasson védlevelet, azzal a kikötéssel, hogy ezen mindenképp tüntessék fel a másik állampolgárságot is.⁴⁵ Néhány kettős állampolgár novemberben úgy ítélte meg, hogy az egyedüli svájci illetőség erősebb biztosítékot nyújt érdekeik védelmére, ezért hivatalosan is lemondtak magyar állampolgárságukról.⁴⁶

Zsidó svájciak

A született svájciak védelmében különleges feladatok adódtak a háború utolsó éveiben a zsidókkal szemben hozott mind szigorúbb megszorító intézkedések miatt. A magyarországi svájciak közt is voltak zsidók, de különösen nehéz helyzetbe azok a zsidó származású svájci nők kerültek, akik magyar állampolgárral kötött házasa-

43 BAR A svájci külügy (Auswertiges Bern, EPD) vezetőjének 1944. ápr. 18-án kelt levele a budapesti Svájci Követségnek (E2001D#1000/1553#7254*).

44 BAR Kilchmann megbízott svájci ügyvivő 1944. szept. 23-i levele a svájci külügynek (Auswertiges Bern, EPD) (E2001D#1000/1553#7254*).

45 BAR A svájci külügy (EPD Bern) 1944. szept. 26-i távirata a budapesti Svájci Követségnek (E2001D#1000/1553#7254*).

46 BAR A svájci külügy (EPD Bern) 1944. nov. 7-i távirata a budapesti Svájci Követségnek (E2001D#1000/1553#7254*).

ságuk révén svájci állampolgárságukat elveszítették és immár magyar zsidó nőként ki voltak téve a zsidókkal szembeni faji alapon nyugvó jogfosztásnak.

A magyar külügyminisztérium május 3-i körlevelében azt javasolta a semleges országok diplomáciai képviselőinek, hogy zsidó származású polgáraik térjenek vissza hazájukba, nehogy a zsidókkal szembeni rendelkezések végrehajtása során nehézségeik adódjanak. A jegyzék az érintett személyeknek elegendő időt biztosított elutazásuk előkészítésére, és biztosította őket arról, hogy Magyarországon visszamaradó ingó és ingatlan vagyontárgyaikat nem fogják elkobozni.⁴⁷

A svájci zsidók csoportjához tartozott Hecht Simon (*1868) és Hecht Benedek Aurél (*1903). Eredetileg mindketten magyar állampolgárok voltak, akik 1908-tól 1920-ig a svájci Davosban laktak, és ott 1919-ben polgárjogot nyertek. A két férfi 1939. szeptember 1-től kizárólag svájci állampolgár volt, miután egy magyar törvényi előírás szerint azok a magyar születésű személyek, akik polgárjogot nyernek egy másik országban, eredeti magyar állampolgárságukat elveszítik.⁴⁸

Judith Marianne Sussmann, leánynevén Hirsch 1922-ben született Budapesten. Magyar állampolgárként 1944. június 7-én meghatalmazott útján (*per procuratorem*) házasságot kötött David Sussmann zürichi zsidó férfival, és házassága révén svájci lett. A házasságkötés hitelességének megvizsgálása után a budapesti Svájci Konzulátus kiállította számára a svájci útlevelet.⁴⁹ A negyedik érintett, Gerda Lenz, született Braun, két diplomáciai futár kíséretében július közepén utazhatott el Svájcba.⁵⁰

A budapesti Svájci Követség 1944 nyarán oltalmazási céllal, az illetékes magyar hatóságok és a német követség egyetértésével összegyűjtötte mindazon, még Magyarországon élő „nem árja” nőket, akik valamikor svájci állampolgárok voltak, és kizárólag magyar állampolgárral kötött házasság révén szereztek magyar állampolgárságot. A szóba jöhető hat asszony Svájc legfelsőbb igazságügyi és rendőrhatalmának szervénél (Justiz- und Polizeidepartement) kérvényezte svájci újrathonosítását, amire egy 1941. november 11-én hozott berni kormányhatározat nehéz helyzetben lévő, nem özvegy és nem elvált asszonyok esetében is lehetőséget biztosított. Mivel magyar zsidó nőknek az illetékes hatóságok nem állítottak ki útlevelet, a berni rendőrhatalom felhatalmazta Svájc magyarországi követségét, hogy állítsanak ki eme egykori honfitársnők számára személyazonosító iratokat, amelyek alkalmasak arra, hogy kiadják rájuk a korábban magyar és német részről megígért ki- és átutazási vízumokat.⁵¹

47 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. júl. 12-i beszámolója a svájci külügynek (Abt. für Auswärtiges des EPD Bern) (E2001D#1000/1553#7254*).

48 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. júl. 12-én kelt távirata és beszámolója a svájci külügynek (Politisches Bern) (E2001D#1000/1553#7254*, E2001D#1000/1553).

49 BAR David Sussmann 1944. júl. 13-án kelt levele a svájci külügynek (Abteilung für Auswärtiges EPD Bern) (E2001D#1000/1553).

50 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. júl. 12-én kelt távirata a svájci külügynek (Politisches Bern) (E2001D#1000/1553).

51 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. aug. 24-i levele a bécsi Svájci Követségnek (E2001D#1000/1553).

Ebbe az akcióba akarta bevonni a budapesti követség az 1907-ben Zürichben svájci állampolgárként született, zsidó származású Mathilde Kempinskit is, aki 1936-ban kötött házasságot a szintén zsidó Weisz Lőrincsel, és ezzel svájci illetőségét elvesztve magyar állampolgár lett. A pár a hódmezővásárhelyi földbirtokos férj lakhelyén telepedett le. Mathildét immár magyar zsidó nőként érték a jogfosztó rendelkezések. Miután férje munkaszolgálatra kapott behívót, őt magát kisgyermekével – és Hódmezővásárhely többi lakójával együtt – a szegedi gyűjtőtáborba vitték. A svájci követség megpróbált közbelépni annak érdekében, hogy az asszonyt Svájcba való kiutazásáig Budapesten tartsák, de már elkéstek vele. Weisz Matildot gyermekével és a szegedi tábor több más foglyával együtt osztrák területre vitték, ahol a strasshofi fogolyelosztó központ különféle településekre osztotta szét őket, hogy ott mezőgazdasági munkaszolgálatot teljesítsenek.⁵² December végén a berlini külügyminisztérium közlése szerint csupán annyit lehetett megállapítani: Weiszné „munkaszolgálatra vonták be”. Azt, hogy épp hol kellett dolgoznia az idő szerint az asszonynak, a háborús körülmények között nem sikerült kideríteni, és így egyelőre a Svájcba való kiutazásának engedélyezéséről sem tudtak dönteni. A Bécsben működő svájci főkonzulátus 1945 elején szemtanúktól szerzett, utolsó értesülései szerint Weiszné Deutsch-Wagramban teljesített munkaszolgálatot.⁵³

A külvilágtól elzárva

A kolónia tagjainak bezártságérzete 1944-ben azáltal is növekedett, hogy mind nehezebben jutottak megbízható információkhoz. Az IBUSZ utazási iroda március elején bejelentette, hogy külföldi lapokat a jövőben csak rajta keresztül lehet beszerezni.⁵⁴ A helyzet Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után tovább romlott, amikor a svájci sajtótermékek teljesen elmaradtak. Tilos lett a külföldi rádióállomások hallgatása is. A magyar hatóságok még az egybegyűltek előtt elhangzó rövid összefoglalókat sem engedték. A megbízható tájékoztatás helyett a terjedő bizonytalan híresztelések idővel egyre nagyobb pszichikai terhet jelentettek.⁵⁵ Az információhiány enyhítése céljából a diplomáciai futárszolgálat útján a követségre behozták a Külföldi Svájci Szervezet (Auslandschweizer-Werk) heti beszámoló lapját (*Wochenbericht für Auslandschweizer*), amelyet aztán a kolónia havi gyűlésein 10-20 példányban a tagok rendelkezésére bocsátottak.⁵⁶ Az infor-

52 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. aug. 14-i levele a svájci külügynek (Politisches Bern) (E2001D#1000/1553).

53 BAR A svájci külügy (Abteilung für Auswärtiges EPD Bern) 1945. jan. 9-i levele Dr. J. Duftnak, St. Gallenbe (E2001D#1000/1553).

54 BAR Az IBUSZ Rt. 1944. márc. 1-jei közleménye (J2.230/1996/431).

55 BAR Trösch SUV-elnök 1944. okt. 16-i levele a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizer-Werk der NHG) (J2.230/1996/431).

56 BAR A budapesti Svájci Követség 1944. máj. 11-én kelt levele a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizer-Werk der NHG) (J2.230/1996/431).

mációhiány is oka volt annak, hogy e gyűlések látogatottsága – különösen az ifjabb nemzedék részéről – még intenzívebbé vált.⁵⁷

Bár semleges állam polgárai voltak, a II. világháború után Magyarországon visszamaradt svájciak mégsem vonhatták ki magukat az őket befogadó ország háborús vereségének következményei alól. A háborús károk és az általános ellátási nehézségek, az élelmiszer-, ruha-, pénz- és gyógyszerhiány mellett a svájciak helyzetét az is nehezítette, hogy diplomáciai képviselőik megszűnt. Magyarországon maradt tisztségviselőik tevékenységét nehezítette a megszálló szovjetek és az új magyar szervek svájciakkal szembeni bizalmatlansága.⁵⁸ A negatív magatartást egyrészt az váltotta ki, hogy a berni kormány nem tartott fenn diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval, másrészt azok a szovjet vádak, miszerint svájci diplomaták az utolsó hónapokban arra illetékteleneknek is adtak ki svájci útleveleket. Ezzel összefüggésben még 1945 februárjában őrizetbe vettek két, titkári beosztásban lévő svájci diplomatát, Harald Fellert és Max Meiert, és csaknem egy évig fogva tartották őket.⁵⁹

Osztozni a háborús vereségben

A svájciaknak osztozniuk kellett a háború következményeiben és az ország mélyreható társadalmi és gazdasági változásaiban is. Idetartozik, hogy svájci tulajdont is koboztak el hadizsákmányként.⁶⁰ Sok svájcit érintettek az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. számú rendelete szerinti földelkobzások. A kártalanítás kérdését a vonatkozó rendelet nem szabályozta. Több esetben az agrárreform során elkobzott fölbirtok a magyar születésű feleségé volt, aki csak a svájci férjével kötött házasság révén lett svájci állampolgár. Az ilyen asszonyokat, mint minden más kettős állampolgárt, a magyar hatóságok magyarnak tekintették. Az 1946. márciusi svájci–magyar gazdasági tárgyalásokon a magyar küldöttség készségét fejezte ki, hogy egy átfogó svájci–magyar kártalanítási szerződés keretében bizonyos értékösszeget figyelembe vegyenek olyan svájci földbirtokosok javára, akik földjüket pénzért vásárolták, és akik svájci állampolgársága a svájci küldöttség részéről rendelkezésre bocsátott adatok alapján megállapítható. A magyar fél ugyanakkor világossá tette, hogy az illetékes albizottság a kártalanítás szempontjából nem tudja figyelembe venni az ingyenesen szerzett ingatlanokat, továbbá a Haggemacher és a Charmant család birtokait. Haggemacher Pál és felesége esetében az egyik

57 BAR Trösch SUV-elnök 1944. okt. 16-i levele a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizer-Werk der NHG) (J2.230/1996/431).

58 BAR Trösch SUV-elnök 1945. jún. 11-i levele Martig isztambuli Svájci Konzulnak (E2001D#1000/1553).

59 BAR (E2801#1967/77#86*). Mindkettejüket a Szovjetunióba hurcolták, végül 1946 januárjában diplomáciai nyomásra szabadon engedték őket. Fogva tartásuk valós okát sohasem tudták meg.

60 DRG-irattár, SUV-iratok. Eduard Stahel 1945. jún. 5-i levele a SUV Magyarországon maradt mintegy 200 tagja nevében a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizerwerk der Neuen Helvetischen Gesellschaft).

legsikeresebb magyarországi svájci családról volt szó, akik 1339 holdat kitevő földbirtokaikat vásárlás útján szerezték. Pierre és Marie Charmant összesen 670 hold földterületükhöz ingyenesen jutottak egy magyar zsidó házaspártól 1938 és 1941 között. Severin Charmant és magyar születésű felesége 1939-ben 355 négyszögöl területet kapott ingyen, ugyanazoktól az ajándékozóktól,⁶¹ az illetők javára életfogytig tartó haszonélvezet bejegyzése mellett. Nyilvánvalóan mindkét esetben a zsidókkal szembeni megszorító intézkedések kijátszásáról volt szó, svájci rokonok segítségével.⁶²

A legtöbb, ajándékozás vagy öröklés útján szerzett telektulajdon a magyar születésű feleség révén került a svájci–magyar vegyes családba. Több olyan földterület, amelyet a földreform keretében koboztak el, – többnyire Svájcban élő – svájci hitelezők jelzálogkölesőnével volt megterhelve. Köztük voltak a Makó melletti Mandl-birtokok, amelyeken 125 000 svájci franknyi teher volt. Ezeket a követeléseket az elkobzás után egyetlen esetben sem lehetett érvényesíteni.⁶³

A külföldi svájciak magyarországi vagyonvesztése a II. világháború után nem volt egyedülálló. A berni kormány 1945. november 10-i határozatában akcióterv kidolgozásáról határozott. Ennek keretében megvizsgálták, haza tudják-e menteni a külföldi svájciak megmaradt vagyonukat átutalás vagy kompenzáció révén, esetleg a szövetségi kormányzat adhat-e kárpótlást saját vagy idegen forrásokból, illetve nyújtható-e támogatás olyan külföldi svájciak számára, akiken másként nem lehetett segíteni.⁶⁴

A károsultaknak lényegében három csoportja volt:

- állandó svájci lakosok, akik külföldön szenvedtek vagyoni kárt;
- külföldi lakhellyel rendelkezők, akik elszenvedett veszteségeik ellenére kártartottak addigi lakhelyükön;
- akik korábban szintén külföldön telepedtek le, de a tarthatatlan állapotok nyomása és anyagi helyzetük, vagyonuk elvesztése arra készítette őket, hogy nincstelenül, nem ritkán betegen régi hazájukban keressenek menedéket.⁶⁵

A háborús károsultak közül az egzisztenciális alapjaikat elvesztett, vagyonuk kényszerű hátrahagyásával visszavándorlók voltak a legnehezebb helyzetben. Ennél a csoportnál ugyanis nem csak a közvetlen háborús károk játszottak szerepet.⁶⁶ Az elhagyott javakat Magyarországon a 10490/1945. ME számú rendelet értelmé-

61 Hirsch Albertet és feleségét, Irént Auschwitzba hurcolták. Irén ott halt meg 1944-ben, Albert sorsa ismeretlen.

62 Severin Charmant feleségének leánykori neve ugyancsak Hirsch volt.

63 DRG-irattár, SUV-iratok. 1946. aug. 5-én készült összeállítás a Magyarországon kockán forgó svájci tulajdonokról.

64 BAR Die Kriegsschäden der Schweizer im Ausland (herausgegeben von Arbeitsausschuss Oesterreich, Auslandschweizer-Interessenverband, Auslandschweizer-Rückwandererrat, Gesellschaft heimgekehrter Schweizer aus Niederländisch-Indien, Gruppe Konsularbezirk Elbing, Kammer der zurückgekehrten Auslandschweizer, Kampfgemeinschaft schweizerischer Auslandsgläubiger, Zentralverband der Auslandschweizer-Rückwanderer), Januar 1949, 5 (E2001D/1000/1553).

65 Uo. 8.

66 Uo. 11.

ben az Elhagyott Javak Felszámoló Bizottsága gondozta. Elhagyott jószágnak számított minden olyan vagyon, amelynek tulajdonosai 1944. március 21. és 1945. április 30. között nyugati irányban hagyták el Magyarországot, ha csak az illető nem hagyott hátra házastársat, szülőket vagy teljhatalmú megbízottat.⁶⁷ A tulajdonjog és a svájci állampolgárság igazolása után az ilyen tulajdonokat újra felszabadították, illetve államosítás esetén korábbi tulajdonosaik kártérítésre tarthattak igényt. A 600/1945-ös rendelet eredetileg minden elkobzott földbirtok után kártalanítást irányzott elő, ezt azonban nem tartották be. Az ilyen igények érvényesítése – ha egyáltalán volt rá lehetőség – magyar–svájci kettős állampolgárok számára sokkal nehezebb volt, mint a csak svájciaknak.

A bányák, nagybankok és a legfontosabb nagyüzemek 1945 és 1947 között végrehajtott államosításai érintették a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. svájci tulajdonosai mellett a svájci tulajdonban lévő Bakonyi Bauxit Rt.-t is. A szovjet megszálló hatalom vétője következtében azonban a Lausanne-i Alumínium AG-nak ez a magyar leányvállalata nem magyar állami tulajdonba került, hanem a magyar alumíniumipar összes többi üzemével együtt a Magyar–Szovjet Bauxit–Alumínium Rt. (MASZOBAL)⁶⁸ részegysége lett, szovjet vezetés alatt.

Az első államosítási hullámot követte 1948-ban a 100 foglalkoztatott feletti, majd 1949-ben a 10 foglalkoztatott feletti gyárak és üzemek állami tulajdonba vétele. Ez sok kisvállalkozás mellett olyan jelentős svájci érdekeltségeket is érintett, mint a Brown–Boweri elektrotechnikai cég svájci tulajdonban lévő magyar leányvállalata, a vasúti üzletágban tevékenykedő Glarus társaság, és a 92 százalékos svájci tulajdonban lévő váci Magyar Vigogne Fonó Rt. Hasonló sorsra jutott a Stauffer és fiai cég répcelaki központú tejüzeme és sajtgyára is. 1949 végére minden külföldi vállalat magyar állami tulajdonba került.⁶⁹ Ez lett a sorsa az ugyancsak svájci Gerbaud cukrászcsalád Budapest belvárosi ingatlanainak is, üzlethelyiségeiket beleértve. Ezekben más, Magyarországon élő svájciaknak is volt tulajdonrész.⁷⁰

1949-ben, amikor a legjobb módú svájciak már elhagyták Magyarországot és visszatértek Svájcba, a visszamaradottaknak mintegy hatoda (16 százalék) rendelkezett valamiféle tulajdonnal, haszonélvezettel vagy pénzügyi követelésre vonatkozó igénnyel.⁷¹ Az erre irányuló felmérésben rögzített vagyoneértékek az ingatlanokból és értékpapírokból tevődtek össze. A kettős állampolgárok 18 százaléka, a csak svájciaknak pedig 14 százaléka rendelkezett ingatlantulajdonnal: lakóházzal, gyümölcsös-

67 BAR Notiz betreffend des Ursprungs eines gewissen Teiles der im Ausland feilgebotenen Möbel und Kunstgegenstände des staatlichen Unternehmens ARTEX, 17.06.1952. (E2200.50-0161969/235).

68 A MASZOBAL 1954-ben magyar állami tulajdonba ment át. Ld. Fémkohászat. In: Magyarország a XX. században. IV. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Babits, Szekszárd, 2000. Ld. még: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/696.htm> (a letöltés ideje: 2017. okt. 3.).

69 Kislexikon (Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány). <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm> (a letöltés ideje: 2012. febr. 20.).

70 BAR A Fővárosi Tanács ingatlanfelmérési kérdőíve Gabrielle Gerbaud államosított ingatlanjaival összefüggésben, 1962 (E 2200.50-01, 1969/235 Bd. 11.).

71 BAR A budapesti Svájci Követség 1949. máj. 24-i összeállítása a Magyarországon maradt svájciak vagyoni értékeiről (E 2200.50-01, 1969/235 Bd. 11.).

kerttel, telekkel, mezőgazdasági földterülettel, hétvégi házzal vagy haszonélvezettel. A háztulajdon a házrészről a több ház tulajdonlásáig terjedt. Vidéken a háztulajdon általában mezőgazdasági földterület birtoklásával járt együtt. Az 1949-es felmérés azt mutatja, hogy valamennyi magyarországi svájci ingatlantulajdonnak – legalábbis ahol a szerzés adatai ismertek voltak – 44 százaléka 1939 és 1949 között került tulajdonosuk birtokába. Ez részben azzal magyarázható, hogy a II. világháború idején sok zsidó kényszerült ingatlanának eladására, és svájci vásárló esetén könnyebb volt számukra vagyonukat svájci frankba átmenteni. Ezen túlmenően svájci visszavándorlók is hagytak hátra ingatlanokat Magyarországon maradó hozzátartozóiknak. A kettős állampolgárok 8 százaléka, a csak svájci állampolgárok 6 százaléka rendelkezett értékpapírokra, részesedésekre, illetve életbiztosításokra vonatkozó követelésekkel, amelyeket nem lehetett érvényesíteni, mert államosították vagy feloszlatták azokat az intézményeket, amelyekkel szemben ezek az igények fennálltak.

Az 1949-es vagyonszámlázási jegyzékben figyelembe vett, magyarországi tulajdonnal rendelkező svájciak a magyarországi közép- és felső középosztályba sorolhatók be, és a kommunista fordulat során az eme társadalmi rétegekéhez hasonló veszteségeket szenvedtek el értékpapírjaik elértéktelenedése, üzletrészeik államosítás útján való felszámolása, illetve az életbiztosításaikra, illetve magánnyugdíjbiztosításaikra vonatkozó követeléseik el nem ismerése folytán.

Nem csak a nagybirtokok, termelőeszközök, valamint a vagyonértékű jogok, értékpapírok és üzletrészek tulajdonosait érintették a szocialista állam kényszerintézkedései, hanem a hétköznapiak olyan élettereit is, mint a lakások. Az 1951. évi budapesti kitelepítések által sújtott legprominensebb magyarországi svájci Kienast Ferenc (Franz Kienast) volt, aki korábban hosszú éveken át látta el a svájci főkonzuli teendőket. Neki és feleségének a Heves megyei Erket jelölték ki kényszerlakóhelyül. Rajtuk kívül legkevesebb hét svájci polgárt telepítettek ki a fővárosból. Köztük olyan, már nemzedékek óta Magyarországon élő svájci családok is voltak, mint a Finy (Fieni), a Minder és a Stahel.⁷² Az Elnöki Tanács 1952/4. sz. törvényerejű rendelete a kisebb családi házak kivételével államosította azokat a házingatlanokat, amelyeket bérbeadás útján hasznosítottak, illetőleg „a megdöntött társadalmi rendszer népnyomó elemeinek házingatlanait, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosítják”. A lakáshiány enyhítését szolgálta a társbérlet rendszere is, amelyben hatósági döntéssel utaltak ki szobákat, nemegyszer a lakás vagy családi ház korábbi tulajdonosától vagy kizárólagos bérlőjétől véve el azokat. A Budapesten élő svájci kolónia tagjainak sorában a lakásmegosztás minden formájára lehet példát találni. A társbérlok kényszerbeköltöztetése mellett idősebb svájci nők anyagi okokból kényszerültek arra, hogy lakásukba albérlőt vagy ágyrajárót befogadjanak. Minden ilyen esetben a svájciak voltak azok, akik korábban egyedül lakott lakásukat másokkal osztották meg. Ehhez jött még a lakáshiány miatt a családok több nemzedékének kényszerű együttlakása.

72 DRG-irattár, SUV-iratok. Az SUV vezetőségi üléseinek 1951. aug. 30-i és nov. 20-i jegyzőkönyvei. *Berichte über die materielle Lage von Schweizerbürgern und Angehörigen, 1958–1959.*

A fenyegető államhatalom nyomása alatt

Toni Drittenbass – egy kirakatper áldozata

A kommunisták különböző csoportjai közti harc során lefolytatott kirakatpereknek olyan áldozatai is voltak, akik feltétel nélkül támogatták az új társadalmi rendszert. Példa erre Toni Drittenbass esete.

Toni (Antonie) Drittenbass éveken át egy zürichi könyvkereskedés eladójaként dolgozott. Tagja volt a Svájci Kommunista Pártnak, és lángoló szívvel, fenntartás nélkül hitt a sztálini Oroszország szocialista eszméinek megvalósításában és a népi demokráciában. E hittől áthatottan költözött a II. világháború után (1946 őszén)⁷³ élettársával, a magyar kommunista Dobó Jánossal Budapestre, ahol fanatikus lelkesedéssel segédkezett a népi demokrácia felépítésében.⁷⁴ Magyarországon házasságot kötött az egykori emigráns Dobóval, és ezzel magyar állampolgár lett. Dobó Jánosné (ahogy ettől kezdve hívták) 1946 végén, 1947 elején beszervezte az Államvédelmi Hatóság. Jelentéseiben beszámolt a Magyarországon működő svájci segélyszervezetek tevékenységéről, magyar „reakcióso”k” ellenzéki kijelentéseiről, amelyeket azok előtte mint külföldi előtt elejtettek, továbbá a svájci kolónia összejöveteleiről. Ez utóbbiakat az ÁVH megbízásából rendszeresen látogatta. Különféle lakásokban rendszeres szemináriumokat is tartott az emigrációból hazatért magyar kommunisták svájci feleségeinek.⁷⁵

Dobó Jánosné 1949 májusában, nem sokkal fia születése után váratlanul le tartóztatta a politikai rendőrség, és a demokratikus államrend elleni izgatás, valamint folytatólagosan elkövetett hűtlenség vádjával bevonták a Rajk-per egyik mellékperébe. A vizsgálati fogságban kihallgatásai alatt fizikailag is bántalmazták, de sokáig kitartott ártatlansága mellett.⁷⁶ Az ellene folyt nyomozás során semmiféle bizonyítékot nem találtak ellene. Végül kizárólag saját beismerő vallomása alapján a bíróság 1950-ben 6 év börtönbüntetésre ítélte. Svájci részről sikertelenül kíséreltek közbelépni ügyében Rákosi Mátyásnál. A budapesti Svájci Követség éveken át igyekezett megtudni Dobó Jánosné, Toni Drittenbass sorsát, de nem kapott választ. A cukorbeteg asszony végül 1954. január 9-én a börtönben meghalt. Halála okaként a magyar hatóságok szívgyengeséget jelöltek meg.

Dobóné ügyét még halála évében felülvizsgálták, azzal az eredménnyel, hogy azokat a tetteket, amelyekkel vádolták, nem követte el. Valamennyi vádlott-társát, köztük férjét is, rehabilitálták és szabadon engedték.⁷⁷

73 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest; = ÁBTL), Földi Iván vádlott-társ 1954. július 15-i vallomása. (V – 142702/1).

74 BAR Arbeiter Zeitung, 17.04.1950, nr. 89. (E2001E/1969/121).

75 ÁBTL Dobó János írásbeli tanúvallomása felesége ügyének felülvizsgálati eljárásában, 1954 (V-142702).

76 ÁBTL Szendy György kihallgatótiszt 1955. okt. 3-i vallomása (V-142702).

77 ÁBTL Jelentés Dobó Jánosné ügyében (V-142702).

Kettős állampolgár nők kémperei

További két esetben is igyekezett a svájci követség bebörtönzött svájci nők érdekében közbelépni. Dr. Várady Károlyné szül. Rambert Cecília kettős állampolgárt⁷⁸ 1953. március 23-án tartóztatták le. Svájci hozzátartozóinak a követség útján továbbított kegyelmi kérvényére az illetékes hatóságok 1955 áprilisában tudatták, hogy elvi döntés született az asszony amnesztiában részesítéséről. Tényleges szabadon bocsátása azonban még további 5 hónapig késlekedett. Őrizetbe vételének okáról annak idején semmilyen tájékoztatást nem közöltek. Az ÁVH aktáiból kitűnik, hogy Váradyné 1953. szeptember 3-án egy külföldi szervezet megbízottjának való adatszolgáltatásért (kémkedésért) ítélték 5 év szabadságvesztésre. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kegyelmi határozatát követően végül 1955. szeptember 3-án bocsátották szabadon.⁷⁹

Schmidt-Papp Ernőné Koch Nellyt 1953. január 31-én vették őrizetbe, feltehetően Váradyné ügyével összefüggésben. Ezt követően a svájci képviselőlet számos esetben igyekezett közbenjárni érdekében. A benyújtott kegyelmi kérvényről sokáig nem született döntés, de letartóztatásának okát sem közölték. A róla vezetett ÁVH-akták szerint a Katonai Felsőbíróság 1953. szeptember 15-én hűtlenségért ítélte 3 év szabadságvesztésre és 3 évre eltiltotta politikai jogainak gyakorlásától. 1957. február 12-én kivándorolt.⁸⁰

Deviza-bűncselekmények

Jellemzően a deviza-bűncselekmények voltak még olyanok, amelyekbe a svájci kolónia tagjai könnyen belekeveredhettek. Az általános áruhiány és létfontosságú gyógyszerek gyakori hiánya miatt a svájci frankhoz való hozzájutási lehetőségeik nagy kísértést jelentettek a svájci származásúak számára, hogy a szigorú devizatörvényeket kikerülve közvetlen úton szerezzenek be szükséges cikkeket Svájcban. Ez tűnik ki Dr. Tóth Gedeonnak, a svájci követség egykori bizalmi ügyvédjének bűnesetéből is. A magyar ügyvédet nagy összegű valutakijárlás miatt helyezték 1960 novemberében vizsgálati fogságba. Kiderült, hogy Tóthot a magyar államvédelmi szolgálat 1957 áprilisában beszervezte ügynöknek. Az lett volna a feladata, hogy a budapesti Svájci Követség tevékenységéről készítsen jelentéseket, de dekonspirálta magát, azaz beszélt a megbízatásáról mind az időközben Svájcba disszidált főnökének, mind pedig több svájci diplomatának. Ezért aztán a Legfelsőbb Bíróság első fokon eljáró tanácsa Dr. Tóth Gedeont hűtlenség, államtitoksértés, deviza üzletszerű átváltása a hivatalos árfolyamtól eltérő árfolyamon, külföldi követelés keletkezésének elmulasztása és egy rendbeli ingóság engedély nélküli külföldre juttatása büntetének elkövetésében találta vétkesnek. 1961. december

78 Egy 1952. szeptember 29-én hozott svájci szövetségi törvény értelmében azok az egykori svájci nők, akik házasság révén veszítették el svájci állampolgárságukat, visszahonosíthatták magukat.

79 ÁBTL Operatív karton (V-107115 – 2.2.1. I/9.5/1139).

80 ÁBTL Operatív karton (V-116656/1,2 – 2.2.1. I/3.5/591).

12-én jogerősen 9 évi és 6 havi börtönre, egyes jogai gyakorlásától 10 évre eltiltásra és 40 000 forint részleges vagyonekbobzásra ítélték. Kötelezték továbbá 711 282 forint elkobzást pótló egyenérték 15 napon belüli megfizetésére.

A deviza-bűncselekményekben tettestársa volt két svájci születésű nő is.⁸¹ Egyikük, Szőnyei Lórántné két évvel korábban egy, a svájci kolónia anyagi helyzetét felmérő belső összeírás során maga beszélt arról, hogy ügyvédje (Dr. Péteri) segítségével lehetővé vált számára 1958. július 1-i visszamenőleges hatállyal svájci AHV-nyugdíjhoz jutnia, és ennek kifizetése Dr. Péteri (svájci) számlájára történik.⁸²

Államvédelmi hatóságok és svájciak: elhárítás és beszerzés

A magyar államvédelmi szervek a szocialista államrendszer fennállásának egész ideje alatt nagy érdeklődést mutattak a külföldiek, illetve mindazok iránt, akik külföldi kapcsolatokat tartottak fenn. Így újra és újra nemcsak svájci diplomaták,⁸³ de a svájci kolónia tagjai is megfigyelés alá kerültek. A diplomatákra vagy kémkedés gyanúja miatt esett a figyelem, vagy mert megkísérelték ügynököknek beszerezni őket. Mivel valamennyien igen szakszerűen viselkedtek, ezek az akciók nem vezettek eredményre.⁸⁴ Egyes kettős állampolgárokat azért figyeltek meg, mert olyan társadalmi csoporthoz tartoztak, amelyre az államhatalom ellenségesen tekintett, másoknál éppen svájci állampolgár mivoltuk volt fontos szempont.⁸⁵

Minden kapcsolattartást, tehát azokat is, amelyek a svájci identitás megőrzését és az óhazához való kötődést szolgálták, különösen az 1940-es évek vége és az 1960-as évek vége közötti időben az is nehezített, hogy ezeket a magyar hatóságok egyszersmind nyugati kapcsolatoknak tekintették, mint lehetséges kémtevékenységet vagy kapitalista propagandát bizalmatlanul, olykor ellenségesen szemlélték. Az ilyen kapcsolatokat mind a svájci követség, mind pedig a Magyarországon élő svájciakat tömörítő egyesület oly diszkrétan és észrevétlenül igyekezett működtetni, amennyire csak lehetett. Minden olyan írásbeli kommunikációt, ami a magyar hatóságok figyelmét felkelthette volna, Budapest és Bern között diplomáciai futárpostával bonyolítottak, legyen szó könyvekről, újságokról vagy svájci polgárok személyes dokumentumairól. Az ünnepi és kulturális programokon a szervezők csak meghívott svájci állampolgárokat engedtek részt venni, hogy ezek zárt rendezvénynek számítsanak, és ne lehessen a magyar lakosság körében kifejtett ellenséges propagandatevékenységet beléjük magyarázni. A karácsonyi ünnepségeken részt vehettek a svájci születésű nők magyar gyermekei, de magyar férjeik már nem. Ezt az 1950-es évek elején még szigo-

81 ÁBTL Dr. Tóth (Tóth) Gedeon vizsgálati dossziéja (V-147786/4).

82 DRG irattár. Raymonde Berthoud hagyatéka, Bericht über die materielle Lage von Frau Flora Irene Szőnyey-Ziegler, 1958. dec. 29.

83 ÁBTL O-11299; 2.2.1., III/4.

84 ÁBTL O-11299; O-18513.

85 ÁBTL Mt-430/1.

rúan betartott szabályozást később úgy enyhítették, hogy a magyar férjek ott lehettek, de más hozzátartozó nem vehetett részt.

A demokratikus berendezkedésű Svájc polgárainak kis magyarországi közössége így volt kénytelen alkalmazkodni egy totalitárius rendszer körülményeihez. A svájci közösségre nehezedő, óvatosságot és visszafogottságot követelő nyomás az 1970-es és 1980-as években, a nyugati nyitással fokozatosan csökkent, de az MSZMP legalábbis verbálisan hangoztatott kapitalizmus- és polgári gondolkodás-ellenes ideológiai harca közepette sohasem szűnt meg teljesen.

A magyar titkosszolgálat, ha erre lehetősége adódott, potenciális ipari kémként szóba jöhető kettős állampolgárookra is felfigyelt. Így volt ez F. Béla esetében is. Az öt nemzedék óta Magyarországon élő svájci család fia 1968-ban, érettségijének évében a svájci követségen keresztül értesült, hogy lehetősége lenne ösztöndíjban részesülnie svájci tanulmányok folytatásához. Ő maga és családja is azon a véleményen volt, hogy ezt a lehetőséget ki kellene használni. Az akkor érvényes magyarországi szabályok értelmében abban az esetben engedélyezték a nyugati tanulást, ha a diákot sikeresen felvették egy hazai felsőfokú tanintézménybe, és olyan szakirányban szeretett volna továbbtanulni, amelyre Magyarországon nincs lehetőség.

F. Béla a budapesti Kandó Kálmán Műszaki Főiskolára nyert felvételt. Az ETH zürichi műszaki főiskolán sikerült is olyan szakot találni, amilyen Magyarországon nem volt. Öccse osztályfőnökének segítségével, aki véletlenül ismerte az akkori illetékes művelődésügyi miniszterhelyettest,⁸⁶ a szükséges kérvényt megfelelő formában benyújtották.

A miniszterhelyettes segítségével F. Béla – egyelőre egyéves – katonai szolgálathalasztást kapott. A külföldi ösztöndíj iránti kérelem elbírálásában hivatalosan az Országos Ösztöndíj Tanács volt illetékes. Az OÖT-nél beépített embere volt a magyar titkosszolgálatnak, aki felhívta kollégái figyelmét Bélára mint ipari kémnek potenciálisan beszervezhető jelöltre. A formális feltételeknek megfelelés önmagában nem volt elegendő a külföldi tanulás helyszínére való elutazáshoz. A kiutazási engedélyt a Belügyminisztérium illetékes szervei adták meg, amely alá a titkosszolgálatok is tartoztak. F. Bélát öt héttel svájci ösztöndíjkérelme benyújtása után behívták a Belügyminisztérium egyik munkatársához. A beszélgetés során partnere utalt arra, hogy a találkozás ugyan összefüggésben van F. Béla ösztöndíjkérelmével, de ő nem az útlevélügyosztályt képviseli. A fiatal embert barátságos hangvételben felszólították, hogy külföldi tapasztalatairól évente személyesen számoljon be, hiszen hazájának is profitálnia kellene svájci tapasztalataiból. A beszámolókra F. Béla nyári szünidei hazalátogatásai kínáltak alkalmat, merthogy évente meg kellett hosszabbítania katonai szolgálathalasztását is.

A titkosszolgálatba való beszervezésére és ipari kémként való bevetésére a titkosszolgálati tisztek hosszú távú tervet állítottak fel, hogy a szervezethez kös-

86 F. Béla öccse Polinszky Károly akkori művelődésügyi miniszterhelyettes fiának gimnáziumi osztálytársa volt. Az osztályfőnök korábban a veszprémi egyetemen együtt dolgozott „Polinszky papával”.

sék. Ehhez tartoztak olyan gesztusok, mint a zürichi repülőjegy költségeinek átválalása, vagy hogy a beszerző tiszt az útlevelesztályról átkérte F. Béla kiutazási engedéllyel ellátott útlevelét és személyesen adta át neki, mintha valami lekötelező szívességet tenne ezzel. A svájci tanulmányok 1969-ben az ETH előkészítő tanfolyamával kezdődtek. A titkosszolgálati tiszt hivatali szobájában folyt évenkénti beszámolók során F. olykor felszólítást kapott, hogy tanulmányairól és tapasztalatairól szóló, egyébként értelmetlen jelentéseit foglalja írásba. Ennek célja az volt, hogy hozzászoktassák az írásbeli jelentéstételhez. Előre jelezték neki azt is, hogy tanulmányai befejeztével valamiféle formában esetleg bizonyos szolgáltatásokat fog-nak majd tőle kérni. Egyelőre azonban – úgymond – csak tanácsokkal akarták segíteni.

A közbenső időben családjáról részletes környezettanulmányt készítettek. Kikérdezték a szomszédokat, és a szülőket részletesen jellemezték. Őt magát is több-féle szempontból megvizsgálták. Újra és újra utaltak Bélának arra, hogy idővel konkrétabb feladatokat is fog kapni. Így ment ez 1973-ig, amikor is az egyik „be-számoló” alkalmával azt ajánlották neki, hogy vállaljon állást egy svájci cégnél, tapasztalatszerzés céljából.⁸⁷ Ugyanebben az évben F. Bélát, svájci állampolgár lévén, svájci katonai szolgálatra hívták be, két hazája közti nehéz választás elé állítva ezzel. Magyar állampolgárként nem lett volna szabad idegen hadseregben szolgálnia. Magyar állampolgárságáról csak katonaidejének magyarországi letöl-tését követően mondhatott volna le. Ha magyar szemszögből illegálisan Svájcban marad, Magyarországon büntető eljárás várhat rá, és családtagjait – különösen ta-nárnő anyját és orvostanhallgató öccsét – különböző megtorló intézkedéseknek teheti ki ezzel. Ha nem tesz eleget a svájci behívó parancsnak, nem maradhat to-vább Svájcban.

A budapesti svájci ügyvivő is igyekezett közbenjárni az illetékes svájci ható-ságoknál, hogy igyekezzenek megoldást találni a problémára.⁸⁸ F. Béla végül úgy döntött, hogy Svájcban marad, és ott teljesít katonai szolgálatot.⁸⁹

A magyar titkosszolgálat végül 1974-ben feladta a „Fazékas” fedőnevű F. Bé-lával való foglalkozást, és a beszerzése érdekében róla vezetett aktákat archív állományba helyezte. E döntést azzal indokolták, hogy tanulmányainak befejezési ideje nem belátható, svájci lányt készül eljegyezni, és ritka hazalátogatásai nem tesznek lehetővé hatékony kapcsolattartást. Magyarországi hozzátartozóival foly-tatott levelezésének szigorú ellenőrzésével is felhagytak.⁹⁰

Az a tény, hogy a szocialista titkosszolgálatok külföldi svájciak visszavándor-lását előszeretettel használták kémek bejuttatására, a svájci hatóságok előtt sem

87 ÁBTL „Fazékas” (K-1477).

88 BAR Brief des schweizerischen Geschäftsträgers in Budapest an die Politische Direktion des Eidgenössischen Politischen Departement Bern, 13. Juni 1973. (E 2200.50 (-), 1997/107).

89 F. Béla 1974-es svájci katonai szolgálata után évekig nem tért vissza Magyarországra. Külföldön maradása miatt magyarországi hozzátartozóit retorzió nem érte. 1980-ban, svájci állampolgár-ként kapott először beutazó vízumot, és ezt követően többször is akadálytalanul jöhetett Magyar-orországra. (Vele folytatott személyes beszélgetés 2010. márc. 15-én, Baarban.)

90 ÁBTL „Fazékas” (K-1477).

volt ismeretlen. Egy Svájcban működő cseh kémhálózat felgöngyölítése során egyebek közt kiderült, hogy egyes ügynökök svájci visszavándorlóknak adták ki magukat, és a svájci képviseletek mint ilyeneknek állítottak ki svájci útlevelet. Ezért a svájci szövetségi ügyészség 1961-ben szükségesnek látta, hogy valamilyeni, megelőző években visszavándorolt svájci személyazonosságát ellenőrizték.

Felkérték a kommunista vezetésű országokban működő svájci képviseleteket, köztük a budapestit is, hogy készítsenek jegyzéket 1956 óta minden visszavándorlóról, családtagjaikat is beleértve. Meg kellett adni az illető személyek vezeté- és keresztnévét, születési évét, esetleges más állampolgárságát (különös tekintettel a házastársakra), az útlevelet kiállító hatóságot, a Svájcba való visszavándorlás időpontját, és minden más különös figyelmet igénylő adatot. Kiemelten kellett kezelni azokat a személyeket, akiknek svájci nemzetisége kétségesnek tűnt, és akiknél ennek bizonyítására például polgárjog-igazolást kellett beszerezni.⁹¹ Az ezzel összefüggésben Magyarországról elküldött jegyzék 66 nevet tartalmaz.⁹²

Magyarország minden lakójának, így az országban élő svájciaknak is a kommunista vezetésű szocialista állam fennállása alatt (1948–1989) számolnia kellett azzal, hogy postai küldeményeit, különösen a Nyugatra irányulókat, a hatóságok kinyitják és cenzúrázzák.⁹³

Elővigyázatosság svájci részről

Az illetékes svájci hivatali helyekkel újra és újra tudatosítani kellett, mennyire fontos a svájci kolóniával és a támogató egyesülettel kapcsolatos diszkréció, nem csupán a levélküldeményekben, hanem minden más, Svájcban megjelenő publikációban is. Így volt ez abban az esetben is, amikor a magyarországi svájci támogató egyesület vagyoni helyzetét közölte a svájci szövetségi közlöny (*Bundesblatt*), amit a berni magyar nagykövetség is megkapott. Ez azért volt kellemetlen, mert az egyesület az igen szigorú magyarországi devizasabályokat megkerülendő, svájci frankban tartott vagyonát nem jelentette be a magyar hatóságoknak. A diktatórikus viszonyok nemismerőinek el kellett magyarázni, hogy Magyarországon élő honfitársaik milyen nyomás alatt kénytelenek élni, és a nyilvánosságra hozatal nemcsak a támogató egyesület tevékenységét, hanem vezetőinek személyes biztonságát is veszélyezteti.⁹⁴ Ugyanilyen biztonsági okokból a magyarországi támogató egyesület pénzt kezelő berni Kantonbankot is utasították, hogy kifizetések esetén ne küldjön terhelési értesítést sem az egyesületnek, sem pedig más, Magyarországon élő külföldi svájci számlatulajdonosnak, illetve a szükséges levelezést a svájci kül-

91 BAR A svájci külügy (EPD) 1961. máj. 23-i levele a moszkvai, varsói, belgrádi svájci nagykövetségeknek és a prágai, bukaresti, budapesti és szófiai követségeknek (E 2200.50 (-), 1997/107).

92 BAR Az 1956 óta Svájcba visszavándorolt svájciak és kettős állampolgárok jegyzéke (E 2200.50 (-), 1997/107).

93 BAR A magyarországi Svájci Követség 1950. júl. 7-i levele a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizerwerk der NHG) (J 2.230, 1996/431, Bd. 375.).

94 DRG-irattár, SUV-iratok. Az SUV-elnökség 1952. márc. 13-i levele a svájci külügy (EPD) igazgatási részlegének.

ügyeket irányító EPD, illetve a budapesti követség futárszolgálatán keresztül benyolítja.⁹⁵ A követség általánosságban is igyekezett elérni, hogy Svájcban minél kevesebb dolgot hozzanak nyilvánosságra a magyarországi svájci kolónia belső ügyeiről. A magyar hatóságok részéről várható esetleges kedvezőtlen reagálásokat akarták ezzel elkerülni. Csak nem feltűnni – volt a jelszó.

Magyarországi svájciak a saját helyzetükről

Saját maguk és a befogadó országban elfoglalt helyzetük megítélésébe engednek bepillantást a magyarországi svájci kolónia részéről a Neue Helvetische Gesellschaft Külföldi Svájciak Titkársága által 1965-ben összeállított, „Svájc jelenléte a világban” címmel külföldi svájciaknak szóló kérdőívre adott válaszok. A kérdőívet Magyarországon a svájci kolónia aktív tagjai közösen töltötték ki, de az akkori magyarországi politikai helyzetre tekintettel Raymonde Berthoud, a kolónia képviselője formálisan saját válaszaként vitte ki magával Svájcba az évenkénti külföldi svájci találkozóra.⁹⁶ Arra a kérdésre, hogy „Mit tart a svájciak beilleszkedési képességéről a befogadó országában?” Magyarországról azt a választ adták, hogy a svájciak számára a beilleszkedést a nyelvi különbségek mellett a háború után beállott politikai helyzet is nehezítette. Mint utaltak rá, a nyelvi nehézségekben sokat segít, hogy sok magyar beszéli valamelyik svájci nyelvet, továbbá a magyarok nagyon vendégszeretők és segítőkészek, szeretik a külföldieket, és a svájciakhoz is alapvetően rokonszenvvel fordulnak. A magyarországi válaszadók szerint a svájciak mindig is igyekeztek beilleszkedni, és azok, akik Magyarországon maradtak, teljesen be is illeszkedtek. Mindazonáltal svájciak részvétele a befogadó ország közéletében (az 1960-as évek közepén) nem volt jellemző. A svájciak befolyása környezetükre már csak alacsony számuk miatt sem volt lehetséges. Arra a kérdésre, hogy a befogadó ország lakói rokonszenvvel viszonyulnak-e a svájciakhoz, mind a háború előtti idők, mind pedig az azt követő korszak vonatkozásában egyértelmű igennel válaszoltak.⁹⁷

A svájci polgárok beágyazódása Magyarország politikai és gazdasági viszonyaiba általánosságban a kolónia tagjainak és a befogadó ország lakosságának kölcsönös rokonszenvén, illetve a II. világháború után az országban maradt svájciaknak a fennálló politikai és gazdasági rendhez való legalábbis formális igazodásán nyugodott. Így maradt ez egészen az 1989/1990-es magyarországi rendszerváltozásig.

95 DRG-irattár, SUV-iratok, Raymonde Berthoud hagyatéka. Az SUV 1949. nov. 8-i és 1951. jún. 26-i levelei a berni Kantonbanknak.

96 DRG-irattár, SUV-iratok, Raymonde Berthoud hagyatéka. A budapesti svájci nagykövet 1965. szept. 9-i levele a berni külföldi svájci szervezetnek (Auslandschweizerwerk der NHG).

97 DRG-irattár, SUV-iratok, Raymonde Berthoud hagyatéka. Kitélt kérdőív „Presence de la Suisse dans le Monde” (Präsenz der Schweiz in der Welt).

Kitekintés: az 1989/1990-es rendszerváltás után

A kolónia egyes részcsoportjainak beilleszkedési lehetőségei, feltételei és igényei a rendszerváltás után különbözőek voltak. A régóta itt élő családok tagjai már generációk óta teljesen asszimilálódtak és élték/élik a többségi nemzet polgárainak mindennapi életét. A svájci állampolgárként hazatért egykori emigráns magyarok svájci születésű házastársainak kötődése családi viszonyaiktól függött. Mivel Svájcban Magyarországra hagyományos értelemben vett bevándorlás továbbra sem létezik, az átmenetileg, üzleti célból Magyarországon tartózkodó svájciak itteni életének keretfeltételei alig különböznek a nyugat-európaiktól. Általánosan kimutatható a nagy anyagi különbség a szocializmust kettős állampolgárként átélő, és jövedelmüket az itteni kereseti lehetőségek közt szerző kolóniatagok és a Svájc-ból svájci nyugdíjikkal hazatért egykori emigráns magyarok, illetve az ugyancsak svájci jövedelmet élvező átmeneti itt-tartózkodók anyagi lehetőségei között. Eme különböző vagyoni viszonyok miatt a rendszerváltás után Magyarországra települő/visszatelepülő a magyar társadalom magasabb vagyoni rétegeibe tudtak betagozódni, mint a régóta itt élő kettős állampolgárok.

ANTAL ANDRÁS KOVÁTS

SWISS IN THE FLOW OF HUNGARIAN HISTORY, 1867–1990

Nineteenth-Century Hungary offered attractive opportunities for Swiss professionals. The formation of their institutions and associations falls into the period following the so-called Austro–Hungarian Compromise (1867). Until the end of World War II their number oscillated between 500 and 1100, then fell back drastically. The paper addresses the question of how the native Swiss, whose country of origin had long been attached to the tradition of direct democracy, dealt with the historical storms that swept through their adopted homeland. A dilemma repeatedly haunting them in periods of crisis was the possibility of returning to Switzerland which, however, would probably have involved the loss of their property. While most of the settlers were quickly assimilated, in extreme situations they could generally rely on the assistance of the politically neutral and prudent Swiss government.

CONTENTS

STUDIES

Levente Nagy: Martyr or Adventurer? Sava Branković and the Romanian Reformation in Transylvania during the Principality of Mihály Apafi I	525
Antal András Kovács: Swiss in the Flow of Hungarian History, 1867–1990	543
Attila Simon: The Three Occupations of Kassa. Parallels and Morals	569
Péter Apor: The Misery of Alternative Democracy. Ideology, Political Language and the Possibilities of Opposition in Hungary, 1968–1973	591

WORKSHOP

Balázs Sudár: On the Cultural Historical Background of the Hungarian Word <i>Turul</i>	605
Dániel Bácsatyai: King Andrew II's Envoys in England	621
Péter E. Kovács: Hungarian Banners in Venetian Hands	633
István Kádas: Cum sigillo nostro. Seal Usage in Late Medieval Sáros County	637
Elek Szaszko: The Registry of the Revenues and Expenses of the Szódi Manor from 1517/1518 (Contributions to the possessions of the Gersei Pető family in the southern region of the Great Hungarian Plain)	655
Barna Ábrahám: „With other nations like Saxons...” Interactions between Orthodoxy and Lutheranism in Transylvania in post-1867 Hungary	683

REVIEW ARTICLE 691

COMMEMORATION 699

E számunk szerzői

ÁBRAHÁM BARNÁ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • APOR PÉTER PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BÁCSATYAI DÁNIEL PhD, fiatal kutató (MTA BTK TTI) • KÁDAS ISTVÁN, tud. segédmunkatárs (MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport) • E. KOVÁCS PÉTER, a történelemtudományok kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • KOVÁTS ANTAL ANDRÁS PhD, történész • NAGY LEVENTE, dr. hab., tszv. egy. docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem) • SIMÁNDI IRÉN PhD, főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola) • SIMON ATTILA, dr. hab., történész (Selye János Egyetem / Fórum Kisebbségkutató intézet) • SUDÁR BALÁZS PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • SZASZKÓ ELEK PhD, történész • TRÁDLER HENRIETTA, tud. kutató (Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható